

บทนำ

ที่มาของปัญหา

ความสำคัญของคนในประวัติศาสตร์ ทำให้รัฐเห็นความจำเป็นในการสร้างนโยบายควบคุมกำลังคน โดยการแบ่งคนในราชอาณาจักรออกเป็น 2 ประเภท คือ ผู้ปกครอง และผู้ถูกปกครอง คือ มี มุลงนาย อันได้แก่ เจ้านาย ขุนนาง กับพวกไพร่ คือ ราษฎรธรรมดาสามัญ การจัดการควบคุมกำลังคนเป็นนโยบายในการปกครองที่สอดคล้องกับการจัดลักษณะการปกครองบริหารราชการบ้านเมือง เมื่อมีการวางระเบียบเป็นกฎเกณฑ์ ก็เรียกได้ว่าเป็นระบบ ระบบการควบคุมกำลังคนนี้รวมความถึง ระบบไพร่ เมื่อพิจารณาการศึกษาตัวผู้ถูกควบคุมปกครองซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศเป็นหลัก และระบบมุลงนายเมื่อพิจารณาในด้านผู้ปกครองและผู้ควบคุม การศึกษาโดยละเอียดถึงลักษณะ วิธีการ กลไก การควบคุมกำลังคนในแง่ที่ว่า รัฐทำอย่างไรกับกำลังคนซึ่งเป็นทรัพยากรสำคัญที่สุดของประเทศ จัดสรรควบคุม และเรียกใช้ประโยชน์อย่างไร ไม่เพียงแต่จากกฎหมาย แต่รวมถึงการนำกฎหมายไปใช้ในภาคปฏิบัติ และผลที่เกิดขึ้นย่อมทำให้เกิดความเข้าใจในสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้ชัดเจนขึ้น

การศึกษาในเรื่องเกี่ยวกับไพร่นี้ตื่นตัวมากขึ้น นับตั้งแต่ คำลัศตราชารย์ ยศร สุธพานิช ใต้เขียนเรื่องเกี่ยวกับฐานันดรไพร่ และต่อมาได้มีการศึกษาอย่างกว้างขวางขึ้นในแง่มุมต่าง ๆ เช่น การค้นคว้าประวัติศาสตร์สังคมของ ชัย เรื่องศิลปะ การศึกษาสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์จากกฎหมายของ ม.ร.ว. อคิน รัตพันธ์ ในด้านมนุษยวิทยา และการศึกษาของนักประวัติศาสตร์รุ่นใหม่ เช่น ปยะฉัตร ปิตะวรรณ และ อัญชลี ลุส่ายถลั ซึ่งเน้นเรื่องไพร่ในสมัยรัชกาลที่ 5 อย่างไรก็ตามแม้จะมีผลงานที่เกี่ยวข้องกับเรื่องไพร่ในแง่มุมต่าง ๆ บ้างแล้ว เป็นที่น่าสังเกตว่าผลงานเหล่านั้นใช้หลักฐานที่มีข้อจำกัด กล่าวคือ ใช้เฉพาะตัวกฎหมายบ้าง เน้นหลักฐานขั้นต้นเฉพาะสมัยรัชกาลที่ 5 บ้าง ส่วนข้อมูลในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมักถูกละเลย และยังมีได้มีการศึกษาวิเคราะห์อย่างแท้จริง งานวิจัยนี้จึงมุ่งศึกษาโดยเน้นเอกสารร่วมสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 เป็นต้นมา ทั้งที่เป็นจดหมายเหตุมุขบอกล่ารตรา บัญชีหางว่าว ตราหน้าถ้อย ตราใหญ่ หมายรับสั่ง เป็นต้น เป็นหลักประกอบกับกฎหมายที่ประกาศใช้ในระยะเวลานั้น

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. ศึกษาวิเคราะห์ถึงลักษณะ กลไก และวิธีการควบคุมคนภายใต้ระบบไพร่ การจัดแบ่งคนสังกัดกรม กองต่าง ๆ บทบาทของผู้มีหน้าที่ควบคุมกำลังคน ระบบการเกณฑ์แรงงาน ระบบการเก็บส่วย และวิธีการควบคุมในลักษณะอื่นนอกเหนือจากการมีระบบไพร่เป็นตัวกำหนด รวมถึงผลของการควบคุมในลักษณะ และวิธีการที่ต่างกันนั้น
2. ศึกษาการเปลี่ยนแปลงลักษณะ และวิธีการควบคุมกำลังคนให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จนกระทั่งถึงการปฏิรูปบ้านเมืองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และท้ายที่สุด เมื่อประกาศพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร อันมีผลทำให้ระบบไพร่ถูกยกเลิกอย่างเป็นทางการ และมีการควบคุมกำลังคนในลักษณะ และวิธีการแบบใหม่ที่แตกต่างไปจากเดิม

ขอบเขตของการวิจัย

งานวิจัยนี้ เริ่มต้นตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสถาปนากรุงเทพฯ เป็นราชธานี โดยเน้นลักษณะที่คงตัว และลักษณะที่เปลี่ยนแปลงของระบบการควบคุมกำลังคน อันเป็นผลมาจากปัจจัยต่าง ๆ ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม และงานวิจัยนี้จะสิ้นสุดลงเมื่อมีการเริ่มประกาศใช้พระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ใน พ.ศ. 2448

กำลังคนในงานวิจัยนี้ หมายความว่า คนซึ่งเป็นทรัพยากรของบ้านเมืองในรูปของการเป็นกำลังการผลิต เป็นแรงงานการโยธา เป็นกำลังทหาร และฐานอำนาจทางการเมืองของชนชั้นปกครองในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งรัฐสามารถจะรวบรวมผลประโยชน์ทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจเหล่านี้ได้จากการควบคุมคนอย่างมีระบบ ผู้วิจัยจึงมุ่งเน้นศึกษาการควบคุมไพร่ ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ในสังคม ส่วนคนจีน และคนต่างชาติอื่น ๆ ซึ่งเป็นคนส่วนน้อยในราชอาณาจักรนั้น จะศึกษาประกอบโดยสังเขป

เนื่องจากระบบการควบคุมกำลังคนเป็นโครงสร้างของสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งครอบคลุมขอบข่ายกว้างขวาง และอาจจะวิเคราะห์ได้ทั้งในแง่การเมือง เศรษฐกิจ และสังคม จึงเป็นไปได้ที่ผู้วิจัยจะศึกษา และวิเคราะห์ทุกแง่มุมในงานวิจัยชิ้นนี้ การใช้ไพร่เป็นเครื่องมือทางการเมืองของชนชั้นปกครองก็ดี การปกครองไพร่ในระดับหมู่บ้านก็ดี รวมทั้งที่มา และลักษณะ

ของระบบการควบคุมกำลังคนก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ อยู่นอกขอบเขตของงานวิจัยนี้

วิธีการค้นคว้า และดำเนินการวิจัย

การค้นคว้าและวิจัยวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้แนววิเคราะห์ ทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) เป็นหลัก และนำเสนอในรูปของการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Analytical Description) โดยใช้ข้อมูลทั้งที่เป็นเอกสารชั้นต้น (Primary Sources) ในรูปของจดหมายเหตุ สำนวนตรา ใบบอก หนังสือกราบบังคมทูล หมายรับสั่ง ฯลฯ จาก หอวังชิรญาณ แผนกตัวเขียน และจารึก หอสมุดแห่งชาติ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ รวมทั้งเอกสาร และหนังสือซึ่งเป็นเอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์ และเอกสารชั้นรอง (Secondary Sources) จากห้องสมุดต่าง ๆ เช่น หอสมุดกรมพระยาดำรงราชานุภาพ สถาบันไทยคดีศึกษา หอสมุดกลางคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หอสมุดขจร ลู่พวนิชย์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร และหอสมุดแห่งชาติ เป็นต้น

ความสำคัญ หรือประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัยนี้

เรื่องระบบไพร่ เป็นปัญหาสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย ซึ่งยังไม่มีข้อมูล และคงมีข้องโหว่ในตำนานข้อมูลอีกมาก แม้ว่าการค้นคว้าวิจัยนี้ได้เป็นข้อมูลการถกเถียงปัญหาต่าง ๆ เหล่านั้น แต่ผู้วิจัยคาดว่า การวิจัยนี้จะก่อให้เกิดความกระจ่างในบางแง่มุมเพิ่มขึ้น และเพิ่มพูนความรู้ในเรื่องระบบไพร่ ซึ่งนับว่าเป็นประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับวงวิชาการประวัติศาสตร์

อักษรย่อที่ปรากฏในเชิงอรรถ

กจช.	กองจดหมายเหตุแห่งชาติ
กทช.	กองหอสมุดแห่งชาติ แผนกตัวเขียนและจารึก
ร.1	รัชกาลที่ 1
ร.2	รัชกาลที่ 2
ร.3	รัชกาลที่ 3
ร.4	รัชกาลที่ 4
ร.5	รัชกาลที่ 5

- ก. เอกสารกรมราชเลขาธิการ กระทรวงกลาโหม
- กต. เอกสารกรมราชเลขาธิการ กระทรวงการต่างประเทศ
- กข. เอกสารกรมราชเลขาธิการ กระทรวงเกษตรธิการ
- กห. เอกสารเย็บเล่ม กรมพระกลาโหม
- ค. เอกสารกรมราชเลขาธิการ กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ
- น. เอกสารกรมราชเลขาธิการ กระทรวงนครบาล
- นก. เอกสารเย็บเล่ม หนังสือกราบบังคมทูล
- บ. เอกสารกรมราชเลขาธิการ เบ็ดเตล็ด
- พค. เอกสารเย็บเล่ม สมุดพิเศษ
- ม. เอกสารกรมราชเลขาธิการ กระทรวงมหาดไทย
- มท. เอกสารเย็บเล่ม กรมมหาดไทย
- ย. เอกสารกรมราชเลขาธิการ กระทรวงยุติธรรม
- ค. เอกสารกรมราชเลขาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ
- สบ.2 เอกสารส่วนบุคคล สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย